

Державний вищий навчальний заклад
«Ужгородський національний університет»
Міністерства освіти і науки України

**АНАЛІТИЧНО-ПОРІВНЯЛЬНЕ
ПРАВознавство**
Електронне наукове видання

№02, 2023

Ужгородський національний університет
Ужгород 2023

УДК 340.12:17.026.4

DOI <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2023.02.74>

КАНТІВСЬКІ ПОГЛЯДИ НА ПРАВО ТА МОРАЛЬ ЯК СКЛАДОВІ ВЕРХОВЕНСТВА ПРАВА

Панченко О.О.,*аспірантка кафедри теорії права,
конституційного та приватного права
факультету № 1 ІПФПНП**Львівського державного університету внутрішніх справ
<https://orcid.org/0000-0002-8700-4367>*

Панченко О.О. Кантівські погляди на право та мораль як складові верховенства права.

Вказано, що у своєму вченні мислитель, ос- новуючись на етиці (науці про мораль), розкри- вав питання про природу та сутність особистості та намагався поєднати їх з правовими основами буття індивіда (й такими правовими основами, на нашу думку, може виступати верховенство пра- ва). Підкреслено, що, на думку мислителя, інди- від має оцінювати свої рішення та вчинки через визнання свободи та самоцінності кожної особи. І. Кант проголошував, що чинити людина має так, аби вона ставилася до людства й у своїй особі, і в особі іншої людини як до мети, а не як до засо- бу. Зазначено, що, за І. Кантом, людина повин- на робити зовні так, аби вільний прояв її сваволі (свобідної волі) був сумісним зі свободою кожно- го, яка співмірна із загальним законом, а загальні закони в свою чергу знаходять своє підґрунтя в природному праві.

А слідуючи методом логіки розуміємо, що за- гальні закони лежать в площині позитивного пра- ва (встановленого тою чи іншою державою, і не завжди з демократичним режимом), які повинні опиратися на закони природного права (яке в свою чергу також включає в знання про мораль).

Указано, що І. Кант уважав вищим з-поміж обов'язків індивіда повагу до права інших людей, а отже мова йде про основи природного права – верховенства права. У своїх працях мислитель розвивав особливий гуманістичний потенціал те- орій природного права через таку категорію як мораль, яка ми вважаємо складовою частиною верховенства права.

Онтологічно-теологічний підхід до з'ясування суті права, котрий відстоював із позиції метафі- зики І. Кант, був пов'язаний насамперед із люди- ною як розумною істотою, з визнанням її сваволі (свобідної волі). Розумовий аспект в дослідженні права, у використанні правових понять під час життєвих обставин різними особами (і громадяна- ми, і посадовими особами, і державою зокрема) сприяє природному втіленню ідей права та вер- ховенства права у правову реальність, що в свою

чергу сприяє ефективному регулюванню суспіль- них відносин.

Ключові слова: право, мораль, верховенство права, метафізика, індивід, свобода, природне право, буття, співвідношення моралі та права, норми моралі, І.Кант.

Panchenko O.O. Kantian views on law and morality as components of the rule of law.

It is indicated that in his teaching, the thinker, based on ethics (the science of morality), revealed questions about the nature and essence of the individual and tried to combine them with the legal foundations of the individual's existence (and such legal bases, in our opinion, can be the supremacy of law). It is emphasized that, according to the thinker, an individual should evaluate his decisions and actions through the recognition of the freedom and self-worth of each person. I. Kant proclaimed that a person should act in such a way that he treats humanity both in his own person and in the person of another person as an end, not as a means. It is noted that, according to I. Kant, a person should act outwardly in such a way that the free manifestation of his arbitrariness (free will) is compatible with the freedom of everyone, which is commensurate with the general law, and general laws, in turn, find their basis in natural law.

And following the method of logic, we understand that general laws lie in the plane of positive law (established by this or that state? And not always with a democratic regime), which must rely on the laws of natural law (which, in turn, also includes knowledge about morality)/

It is indicated that I. Kant considered respect for the rights of other people to be the highest among the duties of an individual. In his writings, the thinker developed the special humanistic potential of theories of natural law, and therefore we are talking about the foundations of natural law - the rule of law, through such a category as morality, which we consider a constituent part of the rule of law.

The ontological-theological approach to clarifying the essence of law, which I. Kant advocated from the

standpoint of metaphysics, was primarily connected with man as a rational being, with the recognition of his will (free will).

The mental aspect in the study of law, in the use of legal concepts during life circumstances by various persons (and citizens, and officials, and the state in particular) contributes to the natural implementation of the ideas of law and the rule of law into legal reality, which in turn contributes to the effective regulation of social relations.

Keywords: law, morality, rule of law, metaphysics, individual, freedom, natural law, existence, relationship between morality and law, norms of morality, I. Kant.

Постановка проблеми. Ґрунтовне розроблення проблем права в контексті вчень, зокрема про право та мораль, пов'язане з творчістю І. Канта, чії праці ґрунтовані на вченнях, зокрема Ж.Л. Бюффона, Г.В. Лейбніца, Д. Г'юма заслуговують особливої наукової уваги. Філософія права знаного мислителя має і телеологічний, і трансцендентально-антропологічний характер. Через індивіда та його природу мислитель формує його взаємозв'язок з іншими. Для побудови такого взаємозв'язку головними засобами, на думку вченого, є мораль і право.

Тому, І. Кант не лише намагається врегулювати взаємовідносини індивідів, а й гармоніювати їх, і в цьому ми з ним погоджуємося, проте зазначаємо, що в гармонізації таких взаємних стосунків беруть участь такі категорії як індивід (людина та громадянин), мораль, право (позитивне та природне), зокрема і верховенство права.

Розгляд права та моралі у творчості І. Канта актуалізується, зокрема, й умовами сьогодення.

Стан дослідження. Чимало науковців, вивчаючи історію філософії права, аналізуючи напруження найвидатніших мислителів, зокрема й епохи Просвітництва, розглядали й творчість знаменитого німецького філософа – І. Канта. Серед зарубіжних дослідників філософії І. Канта, зокрема, були: В. Науке, Х. Шамбек, Г. Радбрух, Г. Шпренгер, Я. Шапп. Стосовно вітчизняних дослідників творчості І. Канта, то Т. Подковенко розглядала концепцію правової держави крізь призму свободи індивіда, ґрунтуючись на творчості мислителя. І. Сердюк аналізував взаємодію права та моралі в філософсько-правовій думці, зокрема й І. Канта. П. Пилипишин розкрив сутність індивіда як основу індивідуалістичної концепції, ґрунтуючись на філософії права І. Канта. Х. Романів розглядала трансцендентальну свободу І. Канта як основу моральності й правових відносин.

Зазначимо, що напруження мислителя, хоч були створені давніше, проте, завжди будуть актуальними й до них звертатимуться у своїх дослідженнях і правники, і філософи, і історики та інші науковці.

Мета статті полягає в аналізі найважливіших аспектів розуміння права, моралі, свободи особистості в поглядах визначного мислителя епохи Просвітництва – І. Канта для кращого усвідомлення значення самого права, а також й такого природно-правового феномену як верховенство права.

Виклад основного матеріалу. Якщо право суперечить моральним переконанням суспільства, то його, відповідно, порушуватимуть та ігноруватимуть. Там, де право не захищає громадян, там панує беззаконня [1, с. 36].

Знаний мислитель епохи Просвітництва І. Кант ще у XVIII ст. досліджував, зокрема, основи природних прав людини, правової держави, громадянського суспільства, свобод, співвідношення свободи, права і моралі, взаємовпливу моралі, права і держави. Хоча минуло понад 200-ті років, його напрацювання й донині є актуальними. Ми погоджуємося з твердженням Т.О. Подковенко про важливість аналізу творчості І. Канта, позаяк «філософ політико-правові проблеми розкриває через природу й сутність свободи особистості, обґрунтовуючи свою позицію моральними основами людського існування та правовими засадами формування ідеального суспільства. Нині ці ідеї охоплюються принципами гуманізму, верховенства права, антропоцентризму, безумовної цінності людського життя та особистісної свободи» [2, с. 87]. На нашу думку, саме природні основи буття людини допомагають у формуванні та розумінні правових категорій та якісного співіснування осіб між собою в державі.

Погляди І. Канта стосовно природного права, незважаючи на те, що ґрунтувалися на здобутках знаних представників школи природного права, однак відрізнялися своєрідністю та оригінальністю підходів до інтерпретації [3].

Питання співвідношення права та моралі не зводиться до відображення в нормах права моральних установок суспільства. Воно передбачає етико-аксіологічні основи права, які об'єктивно визначають його природу, а також стабілізаційний вплив права на мораль, можливість подолання конфліктів між моральними й правовими цінностями [4, с. 99].

Для І. Канта у його праці «Метафізиці звичаїв» право розглядається у деякому сенсі первинним елементом, у системі права людина має підкорятися законові (і бажано, щоб природним в першу чергу), а моральність, своєю чергою, спонукає до виконання цього закон (прозитивного). Ідеться про закони, що ґрунтуються на традиціях і звичаях, а також на практичному досвіді, хоча априорі є веління розуму, який указує, як діяти при певних обставинах, що й дало підставу мислителю стверджувати, що суть права «проявляється не так у жорсткому механізмові владного примусу, як у тонкій павутинці особливих ментальних ста-

нів, а саме правових смислів» [5, с. 21], одним з яких є концепт «правове суспільство», в якому панує право, діє всезагальний правовий закон. За І. Кантом, цей закон «... гласить: чини зовні так, щоб вільний прояв твого свавілля був сумісним зі свободою кожного, співмірною із загальним законом» [5, с. 140]. Отож він уважав, що одним із завдань права є поставлення свавілля індивіда у певні рамки, щоб ніхто не міг порушити свободу іншої людини (за по своїй природній сутності теж відповідає верховенство права).

П. Пилипишин підкреслює, що за вченням мислителя, вільне самовизначення індивіда означає не сваволю його емпіричних схильностей, а вираження розумного, всезагального й морального начала, вимогою якого, зокрема, є сумісність свободи дії людини зі свободою дії інших. Незважаючи на свою всезагальність, це начало створює сприятливі умови вільному самовизначенню індивідів. На думку філософа, бути особистістю означає бути вільним, керуючись ідеєю свободи. Безумовна вимога, яка впливає із кантівського імперативу, полягає у тому, щоб людина вбачала і в інших, і у собі передусім ціль саму собою, а не засіб досягнення чієїсь мети [6, с. 18].

Стати моральною особистістю людина може, лише усвідомлюючи свою відповідальність (правову і духовну, моральну) перед іншими й перед суспільством загалом і в цьому особистості допомагає право, права людини, верховенство права, закон. З огляду на сформульоване І. Кантом положення морального закону, Т. Подковенко стверджує, що він був прихильником природно-правової концепції права, визначаючи за індивідом право на природну свободу та рівність водночас [2].

Головним регулятором суспільних відносин, за І. Кантом, має бути вищий моральний закон, який є водночас апіорним та безумовним. Цей закон вимагає, щоб його дотримувалися всі члени суспільства. Філософ називає його «категоричним імперативом», відповідно до якого людина визнається абсолютною цінністю [7, с. 238]. У напруженнях мислителя, як бачимо, центральне місце посідає індивід. Повсюдно І. Кант закликає поважати права інших людей, ставитися до них із повагою й відповідно до моральних норм, що на нашу думку, також зміцнює таке природно-правове поняття як верховенство права, яке за своєю природою націлене на захист прав людини.

П. Пилипишин, досліджуючи сутність людини як основи індивідуалістичної концепції філософії права І. Канта, слушно зауважив, що «мислитель своїми пошуками відповіді на питання «що таке людина» збагатив антропологію індивідуалістичними ідеями, зокрема: людина – це моральна особа, наділена гідністю, незалежністю та автономією; індивід є законодавцем теоретичної та практичної діяльності» [6, с. 208].

Зазначимо, що І. Кант окреслював низку правових і моральних обов'язків людини. Т. Попович поділив обов'язки індивіда, проаналізувавши вчення мислителя, на правові та моральні; на обов'язки людини стосовно себе та стосовно інших [8]. Проте, щодо «інших» не можна тут виключати й державу, як взаємодоповнюючу складову у регулюванні порушених прав, а отже й у встановленні відповідальності. Мається на увазі також і повагу до права (верховенства права) як такого, яке націлена на створення та захист основних (природних) прав людини та громадянина, від яких походять всі інші права.

Проте варто зазначити, що у «Лекціях з етики» І. Кант указував, що «вищим із-поміж усіх обов'язків є повага до права інших. Обов'язок людей полягає в тому, аби належно поважати право інших і як святиню цінувати його. В світі нема нічого святішого, аніж право інших людей. Це право водночас є недоторканим і непорушним» [9].

У своїх працях І. Кант розвиває особливий гуманістичний потенціал теорії природного права, вивіщуючи на якісно новий рівень людину. Мислитель стверджував, що людина володіє автономією, вона є повністю самодостатньою завдяки чистому практичному розуму. Саме цим зумовлена моральна та юридична відповідальність людини [10, с. 46]. І саме ці дві складові мають бути закладені під час усвідомлення та у використанні верховенства права державою.

Мислитель упевнено проводить ідею верховенства права у житті суспільства, держави. І. Кант у творі «До вічного миру» підкреслює необхідність, щоб право отримало, зрештою, верховну владу (*право знаходиться на верху, верхній елемент піраміди в системі права, найдосконаліший – О.П.*) Тому благом держави, на думку мислителя, є не благополуччя громадян та їх щастя, а вищий ступінь узгодженості державного устрою з правовими принципами, прагнути до якої нас зобов'язує розум через категоричний імператив, який, він вважає, характерний усім розумним істотам. Його дотримання дає змогу подолати суперечності між людьми й установити гармонію у суспільстві [10, с. 48].

За І. Кантом, «тільки уявлення про закон..., яке має, звичайно, тільки розумна істота, оскільки це уявлення, а не очікуваний результат є визначальною основою волі, може становити те надто очікуване бажане благо, яке ми називаємо моральнісним і яке є у самій особистості, котра чинить відповідно до цього уявлення, а не очікується ще тільки в результаті вчинку» [5]. Звідси впливає, що завдання права та полягає у тому, щоб допускати лише таку діяльність окремих осіб, яка об'єктивно була б сумісною з вимогою морального закону, який в свою чергу буде відповідати принципам верховенства законів природного права.

Висновки. Згідно з вченням І. Канта, правовий порядок (що саме і забезпечує верховенство права) має корелювати із мораллю. Мислитель трактує право як вияв практичного розуму, адже людина повинна вчитися, як поводитися в суспільстві. Відповідно до вчення І. Канта, людина має чинити так, щоб вияв її свobodної волі був сумісним зі свободою інших, яка є співмірною із загальним законом, як позитивним так і природнім. Мислитель вважав одним із найвищих обов'язків людини повагу до права інших. Людина повинна усвідомлювати свою відповідальність, керуючись нормами права та моралі, які є взаємопов'язаними. І. Кант був прихильником природно-правової концепції права. Мораль у І. Канта не замінює собою право, вона возвеличує право (ставить його вестим за все інше), надає йому і регулятивну, і духовну значущість. Також варто зазначити, що принцип свободи є одним із найважливіших у практичній філософії І. Канта.

Тому, на нашу думку, розглядаючи та використовуючи в своїй професійній діяльності чи просто розуміючи зміст та призначення верховенства права, потрібно обов'язково включати в його зміст мораль та закони природного права, а державі не забувати, що дієвість верховенства права повинна працювати саме на гуманістичну складову індивіда.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Косьмій М.М. Мораль і право: питання розмежування та взаємодії. *Науково-інформаційний вісник*. 2011. № 3. С. 33–38.
2. Подковенко Т.О. Концепція правової держави через призму свободи індивіда у творчості І. Канта. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія «Право». 2013. Вип. 22. Ч. 2. Т. 1. С. 87.
3. Козюбра М.І. Доктрина природного права: через історичні злети й падіння до визнання основою найважливіших досягнень сучасної правової теорії та практики. *Право України*. 2021. № 1. С. 12–42.
4. Сердюк І.В. Взаємодія права та моралі в історії в історії філософсько-правової думки. *Філософські та методологічні проблеми права*. 2015. № 1–2 (9–10). С. 99.
5. Імануель Кант. Прологмени до кожної майбутньої метафізики, яка може поставити як наука. Переклад з німецької Віталій Терлецький. Харків: Фоліо, 2018. 288 с.
6. Пилипишин П.Б. Розкриття сутності людини як стержень індивідуалістичної концепції у філософії права Іммануїла Канта. *Право і суспільство*. 2021. № 1. С. 206–211.
7. Демиденко Г.Г. Історія вчень про право і державу : підручник для студентів юридичних вищих навчальних закладів. Харків : Консум, 2004. 432 с.
8. Попович Т.П. Класифікація обов'язків згідно вчення І. Канта. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету*. Серія Право, 2021. Вип. 66. С. 27–31.
9. В. Денисенко. Кант Іммануїл. Політична енциклопедія. Редкол.: Ю. Левенець (голова), Ю. Шаповал (заст. голови) та ін. К. : Парламентське видавництво. 2011. с.313.
10. Подковенко Т.О. Концепція свободи індивіда у творчості Іммануїла Канта. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. Серія юридичні науки. 2015. Вип.1. Т. 1. С. 46–48.